

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts

Bēgšana no brīvības? Ērihs Fromms un Latvija

Dr. phil. profesora Igora Šuvajeva zinātniskajā redakcijā

Rīga 2014

Māris Kūlis

Kas ir patiesība? Ēriha Fromma modelis

Jautājums „Kas ir patiesība?” saskaras ar interesantu dīvainību. Proti, šķiet, ka patiesība ir kaut kas tāds, par ko nevajadzētu būt šaubām. Ja reiz ir patiesība, tad tai vajadzētu būt skaidrai un gaišai. Tikmēr maldiem būtu jābūt tādiem, kas visu sarežģī un aizmiglo. Tomēr jādomā, ka arī pati patiesība var būt dažāda – vai vismaz uz to var skatīties no dažādiem redzespunktiem. Vai mana patiesība ir patiesība arī kādam citam? Ja es maldos, vai kāds cits nemaldās? Vai visiem var būt viena patiesība? Tie ir jautājumi, kas saskaras ar būtiskiem patiesības koncepta izpratnes meklējumiem. Proti, tas ir jautājums par principu – atzīt Absolūta pastāvēšanu, universālo iedabu, kas cieši skar patiesības pamatproblēmu.

Pati ideja par Absolūtu nav itin nekas jauns Eiropas filosofiskajā domā. Tā ir ideja par kāda universāla un mūžīga atskaites punkta esamību, bez kura jebkas cits ir tikai relatīvs. Absolūts nodrošina universālas, nemainīgas, pēdējās patiesības iespējamību. Tātad šķitums būtu vien gaistošs moments, kura nozīmība būtu stipri apšaubāma. Var pat apgalvot, ka Absolūta ideja ir devusi lielu ieguldījumu mūsdienu zinātnes virzībā. Tomēr ir vērts pajautāt – vai šī ideja ir vienmēr piemērota un laikmetīga?

Jautājumi par Absolūtu kā pamatu patiesībai skar būtisku cilvēka dzīves orientieri, kas nosaka ne tikai indivīda dzīves papildītību un spēju darboties, bet arī (plašākā mērogā) – visas sabiedrības (it īpaši zinātnes) spēju meklēt zināšanas un veidot attieksmi pret vērtībām.

Filosofiskais jautājums par Absolūtu ir vistiešākajā veidā saistīts ar jautājumu par patiesību. Ja pasaule, kurā tiek atzīta Absolūta esamība, tiek

saprasta kā noturīga un pārļaiciska, vai tad arī patiesība ir noturīga un universāla? Savukārt, ja realitātes izpratne pauž tādu nostādni, kurā katrs elements ir dinamisks, vai tad jāmeklē cits patiesības un zināšanu skaidrojums? Dzīļu psihologa un pētnieka Ēriha Fromma meklējumi atrodas uz robežas, kas aplūko šo divu modeļu iespējamību jautājumā par patiesību.

Jebkurā mēģinājumā klasificēt patiesības teorijas nepieciešams norādīt uz atšķirību starp tām. Tas nozīmē, ka aplūkotajās teorijās un virzienos jābūt kādai nozīmīgai atšķirībai, kas aplūkotās teorijas liek uzskatīt pat par pretrunīgām.

Viens šāds mēģinājums var sākties ar noskaidrošanu, cik izplatīts ir patiesības lietojums? Proti, jautājums ir šāds: cik plašā apjomā kāda patiesība vai tās veids un kā domāt par patiesību ir aktuāls? Viens veids, kā domāt par patiesību, ir uzskatīt to par *personisku patiesību*. Tādas patiesības ir subjektīvi uzskati par kādu lietu kārtību. Šo uzskatu pamatojums ir rodams tikai subjekta paša pieredzē un atspoguļo psiholoģiska rakstura iezīmes. Šāds skatījums pēc līdzības iekļauj arī divus citus veidus. Subjektīvās patiesības var sakrist arī vairākiem subjektiem. Šāda veida patiesību varētu saukt par *sociālo patiesību*. Tāda patiesība ir uzskati lielākas vai mazākas grupas ietvaros, kurus tā tur par patiesiem. To pamats meklējams noteiktas grupas vēsturē, vidē, kultūrā u. tml. Grupas ietvaros patiesības garants rodams tradīcijās. Tradīcija nav apšaubāma un kalpo par atbalsta punktu pastāvošajām vērtībām. Šādas grupas robežas nav stingri noteiktas, lai gan bieži tās varētu tādas būt. Te drīzāk ir runa par kādai kopienai kultūrā un tradīcijā piemītošiem aksiomātiskiem uzskatiem.

Pēc savas uzbūves līdzīgs iepriekšējam ir tāds patiesības veids, kas pārstāv visu cilvēku sugu. Tās ir patiesības, kas ir tieši atkarīgas no cilvēku tipiskas psihiskās un fizikālās uzbūves principiem. Mēs itin neko nevaram zināt par, piemēram, Dieva skatpunktu uz tiem jautājumiem, kas mūs – cilvēkus – nomoka. Tā ir principiāla un fundamentāla atšķirība, kuras robežas nav pārvaramas.

Fundamentāli citāds ir tāds patiesības definēšanas mēģinājums, kas pārklāj gan katra atsevišķa indivīda, gan grupas pieredzi, kultūru, tradīciju. Šāda veida patiesības varētu saukt par *universālām vai absolūtām patiesībām*. Tās ir tāda veida uzskati, kurus pēc nelielas vai ilgākas apdomas vajadzētu pieņemt pilnīgi jebkurai būtnei. Universālo vai absolūto patiesību fundamentāla

iezīme ir to pārļaiciskums. Tas nozīmē, ka *x ir paties* neatkarīgi no individuālajām tā uztveres vai domāšanas īpatnībām. Šādas patiesības vienīgais atskaites punkts ir pati esamība par sevi. Absolūtā patiesība „atskaitās” tikai realitātes priekšā un pieņem, ka šāda realitāte, kas ir stabila, patiešām eksistē. Tas ir pieņēmums, ka viņpus cilvēka (u.c. iespējamo subjektu) uztverei eksistē kāda noturīga pasaule, to var dēvēt arī par objektivitāti. Tiesa, var izrādīties problemātisks apsvērums, ka universālās patiesības pieņemtu tikai visas racionālās būtnes, kuras domā noteiktā veidā. Tā kā cilvēkiem nav priekšstata par kādu citu iespējamu racionalitāti, realitāti u.tml., tad vismaz hipotētiskā līmenī var atstāt šaubu ēnu par universālisma pretenzijām.

Dažādo patiesības teoriju sadursmes punkts te atklājas gaužām skaidri, taču tā plašākās dimensijas ir grūti noskaidrojamas. Izšķirošs ir jautājums, vai patiesībai pēc savas iedabas piemīt universāla vai vēsturiska iedaba? Šajā gadījumā var arī teikt: vai patiesība ir universāla vai partikulāra – vai tā ir visiem un vienmēr aktuāla, vai arī tā var būt aktuāla vienam vai vairākiem, kamēr citiem tā tāda nav.

Tas nav jautājums, vai patiesība kalpo par kādu orientieri un tādējādi pastāv kā abstrakts, absolūts mērķis, vai arī, ka patiesību var izteikt tikai kā izteiksmes formu un tātad arī raksturot kā mūžīgu. Jautājums atrodas kaut kur pa vidu starp formu un saturu. Tā ir dinamika, kuru, no vienas puses, uztur slēptas (vai dažkārt pietiekami atklātas) alkas pēc tāda satura, kas reizi par visām reizēm ieviestu kārtību. Taču, no otras puses, spriedzi uztur apjaušana par „dievu nāvi”, t.i., par skaudro nojēgumu, ka dzīves īstenība parādās kā tik sarežģīta, mainīga un konfliktējoša, ka katram universālismam jāatkāpjas, pirms tas nav kļuvis par izsmiekla objektu.

Divu Latvijas pirmskara domātāju – Paula Dāles un Konstantīna Raudives – viedokļu dinamika¹ parāda to jautājumu spektru, kas nomoka lielu daļu patiesības filosofiskās izpētes entuziastu. Epistemoloģijas prasību iegrozotā apziņa meklē patiesību, apskata tās veidošanās noteikumus, saistot patiesību ar drošticamu izziņu.

Taču pagrieziena ideju vēsturē, kas paver iespēju rasties šaubām par patiesības universālismu, iespējams, sakrīt ar cilvēka eksistenciālās situācijas izpratnes maiņu 20. gadsimta sākumā. Priekšplānā parādās sapratne, ka cilvēks ne tikai grib izziņā iegūt abstrakti pareizu patiesību, bet grib tajā arī dalīties. Tas ir laiks un filosofisko pārdomu konteksts, kura ēnā dzīvo un

domā arī Ērihs Fromms. Citiem vārdiem sakot, tas ir domas ceļš no izziņas patiesības uz saskarsmes patiesību, no absolūtās uz optimālo patiesību.

Šis pagrieziena filosofijas vēsturē sakrīt ar filosofijas aiziešanu no jaunlaiku epistemoloģiski ievirzītā domāšanas veida uz eksistenciālisma un intersubjektivitātes problēmām. Ja patiesību neizdodas iegūt izziņā, tas nenozīmē, ka cilvēks to nemeklē; cilvēks tikpat vēlas saprast sevi un tikt saprasts komunikācijā. Apziņas koncepts nonāk konfrontācijā ar sirdsapziņu. *Consciousness* (apziņa – angl. val.) atgriežas pie vārda saknēm; pie latīniskā *con scientia*.

Savukārt *conscientia* ir citāda apziņa, citāda zināšana. Tā ir „zināšana kopā ar” – ar zināšanām, ar citiem, ar kopīgo. Zināšanas tiek norautas no troņa un nodotas publiskai lietošanai. Tas paver durvis skepticismam un apjukumam, ko tie, kas uzticas mūžīgajam, Absolūtam, var vienīgi nopelt. „Ir skeptiķi, kas apšaubā lielas un nozīmīgas realitātes, vērtības un idejas tikai tādēļ, ka šīs lietas nav saskatāmas kā uz delnas, nav viegli tveramas, prasa lielu gara koncentrāciju, ilgstošu iekšēju piepūli,”²² raksta Pauls Dāle, piebilstot, ka šī nelaime rodas no „intelektuāla slinkuma”.

Tas pats notiek ar lielo patiesību un metafizisko īstenību meklēšanu: „Daudzi šaubās par augstāku īstenību, metafiziskām lietām, absolūtu prasību nozīmību tikai tāpēc, ka tas runā pretim viņu tieksmei dzīvot un domāt pēc pašu patikas un patvaļas, nesaskan ar viņu hedoniskām dziņām pēc ērtībām un baudas.”²³ Ja kādas šaubas ir pieļaujamas, tad tikai tālab, lai ar pareizi vadītu prātu skaidrinātu tos apvārsņus, kas aizsedz mūžīgo patiesības gaismu. Pauls Dāle iezīmē tādu skatījumu, kas pārpasaulīgo, pārlaicisko un noturīgo vērtē augstāk par individuālām alkām un dziņām.

Taču pārāk skaidra dzīve vismaz dažiem nešķiet nemaz tik simpātiska. K. Raudive atgādina, ka šāda ceļa ēnas puse ir tas, ka „iznīcina dzīva cilvēka vērtību”. Zinātnes valoda, zinātnes konstrukcija, izmisīgie sholastiskie pūliņi, kas pielikti, lai veidotu visaptverošas sistēmas, sāk zaudēt savu atgriezenisko saiti. Raudive, pārdomājot sava laika garīgo situāciju, ierauga un izsaka to, kas zinātni nomoka jau kopš izseniem laikiem. Tas ir mūžsenais konflikts starp kustīgo un nekustīgo, starp laicīgo un mūžīgo, kur „patiesība nerespēktē ne jūtīgumu, ne ciešanas, ne pārdzīvojumu. Tā sava kategoriskā prasījuma dēļ gatava iznīcināt mūsu subjektīvo dzīvi, tā tiecas ieskatīt lietu galīgo būtību.”²⁴ Viņš izsaka apgalvojumu, kas prasa lielu uzdrīkstēšanos: „Patiesības iejaukšanās cilvēka dabā ir nodarījusi vairāk ļauna nekā laba.”²⁵

Dzīļu psiholoģijas un psihoanalīzes uznāciens Eiropas intelektuālajā telpā 20. gadsimta sākumā lieliski saskan ar Raudives teikto. Ē. Fromms raksta par cilvēka domāšanu un patiesības meklējumiem: „Mūsu apzinātie motīvi, idejas un uzskati ir nepatiesas informācijas, neobjektivitātes, iracionālu kaislību, racionalizācijas, aizspriedumu sajaukums, kurā patiesības drusciņas klist riņķī un dod maldīgu mierinājumu, ka viss šis sajaukums ir reāls un patiess. Domāšanas process cenšas sakārtot visu šo ilūziju atkritumu tvertni saskaņā ar iespējamības likumiem. Šim apziņas līmenim vajadzētu atspoguļot realitāti; tā ir karte, kuru izmantojam, lai organizētu savu dzīvi.”⁶ Psihoanalīzes atklājums, ka cilvēks ir ne tik daudz racionāls kā jūtoša, alkstoša, dziņu tirdīta būtne, daudziem ir liels pārsteigums. Tas ir satricinošs pavērsiens noturīgas racionalitātes meklējumos.

Pārdomas par patiesības un daiļuma tēmu vedina Raudivi, kurš ievēribu Latvijā izpelnījies nevis ar arhivāra vai loģiķa darbu, bet gan ar kultūras norišu trāpīga vērotāja spējām izdarīt pretenciozus secinājumus: patikas un daiļuma idejas aiziešana otrajā plānā vedusi Eiropu uz tās norietu. Tas noticis tādēļ, ka cilvēks pazaudējis savu iedabu un pārdzīvojumus aiz t. s. pelēkās teorijas. Bet cilvēku tā rīkoties, kā uzskata Raudive, „pamudina tā saucamais patiesības kults, kas rada tās teorijas, kas vairāk kalpo dažādiem šķītiem un maldiem nekā pašas patiesības atklāšanai un tās dabas izskaidrošanai.”⁷

Ja pasaules uzskats draud pārvērsties absurdā un noliegt īstenas dzīves piepildījumu, var vien pievienoties Ničes bargajam spriedumam par patiesības pretenzijām: „Dabā nav nekā tik peļama un niecīga, ko maza šī izziņas dvesma tūdaļ nepiepūstu kā pūslī.”⁸ Patiesības teoriju plejāde, kur katrai ir kādi nopietni trūkumi, bet katra solās paveikt ne tikai to, ko spēj, bet arī to, ko nespēj, kur katra ir „piepūtusies kā pūslis”, drīzāk atgādina tirgus laukumu: bodnieki skaļās balsīs visādi liela savu preci un sola, ka tā nu būs istā. Tirgoņi viens par otru skaļāk mēģina iesmērēt savu preci, kas spoži izlikta uz letes. Tomēr nevar zināt, vai tas, kas nokļūs iepirkumu maisiņā, vēlāk izrādīsies lietojams. Dažkārt tas var nebūt īstais, bet dažkārt tam var būt beidzies lietošanas termiņš. Tikmēr pircējs lielajā steigā starp citiem ļaudīm un vispārīgā jūklī, kur garām zib grezni izpušķoti piedāvājumi, drīzāk var apjukt nekā pamanīt viltojumus.

Dāles un Raudives teiktais ir norāde uz filosofisko un kultūras norišu pārmaiņām. No vienas puses, tās ir alkas pēc stabilitātes un mūžīgā. Taču

pretējais ir dzīvāks – un šim dzīvīgumam tiek piešķirta liela vērtība. Tā ir kultūras sadrumstalotības diagnoze, viss viens, vai pie vainas „intelektuāls slinkums”, vai arī, kā to saka Raudive, „civilizācija ir pārprastā patiesības kulta sekas”.⁹ Absolūtās patiesības ideāla jeb „patiesības kulta” produkts – civilizācija ar visām tās sliktākajām izpausmēm – agresivitāti, dekadenci un skepticismu – tomēr turpina pastāvēt un arī tajā ir kaut kāda jēga. Kā izturēties pret šo fragmentāciju? Vai atņemt patiesību kā liekvārdību vai varbūt turpināt centienus rehabilitēt Absolūto?

Neviena no šīm atbildēm nešķiet daudzsoļoša, jo atbildes vietā piedāvā vien norobežošanos. Par šādas kultūras un ideju situācijas cilvēkiem Niče saka, ka viņi ir „nevis cilvēki, bet tikai iemiesoti kompendiji un it kā konkrētas abstrakcijas”.¹⁰ Niče turpina: „Viņi ir kaut kas cits: ne cilvēki, ne dievi, ne dzīvnieki, viņi ir vēsturiskās izglītības produkti, caurcaurēm izglītība, tēls, forma bez pierādāma satura, diemžēl – tikai slikta forma, kas turklāt ir uniforma.”¹¹

Niče teiktais reti kādam var šķist glaimojošs, tomēr neatstāj nojausma, ka tieši viņš ir viens no tiem, kas *par to, kas ir, saka, kā tas ir*. Tieši tādēļ viņš ir neērts domātājs, kuram piekrist labākajā gadījumā drīkst tikai zagšus. Vai tiešām modernais cilvēks ir vien tēls un uniforma, kas, patiesības kulta dzīts, sapinies savā meistarībā un alkās pēc Dieva troņa iztēlojies, ka var pārvarēt savu laiciskumu un vēsturiskumu?

Abu Latvijas pirmskara laika domātāju pārdomas iezīmē būtisku sadursmes vietu filosofisko ideju laukā. Viņu pozīcijas raksturo nošķirumu starp Absolūto, pārļaicisko, no vienas puses, un laicīgo, mainīgo, vēsturisko, no otras puses.

Šo izšķiršanos patiesības izpratnē – kurp iet?, pa vienu vai otru ceļu? – aplūko arī dziļu psiholoģijas pētnieks un praktizētājs Ērihs Fromms. Viņš jautājumu par patiesību neskata kā ideālists – filosofs metafiziķis. Viņš šai tēmai nepieiet arī kā valodnieks vai loģiķis. Ē. Fromma interese vērsta galvenokārt uz cilvēka vietu pasaulē un cilvēka attieksmi pret pasauli. Jāņem vērā, ka Fromms ir nevis *zinātnieks*, bet gan dvēseles dziļu pētnieks. Viņa uzmanības centrā ir jautājums par to, kā cilvēkam labāk, tas ir – optimāli – rīkoties pasaulē? Viņš nevēlas runāt par patiesību kā par metafizisku konceptu vai par kādas pēdējās patiesības iespējamību. Fromms pats norāda, ka salīdzinājumā ar realitātes adekvāta uztvēruma izskaidrošanu metafiziskie pārspriedumi ir abstrakti un nesvarīgi.

Ē. Fromms runā par patiesību tādā aspektā, lai uztvertu šeit un tagad nozīmīgo, lai patiesība būtu optimāla un atbilstoša situācijai un vajadzībām. Viņš nevēlas patiesības jēdzienu aplūkot no Eiropas filosofijas vēsturē tik ierastās pozīcijas, kas priekšplānā izvirza alkas pēc universālījām un absolūtās patiesības. Fromms uzskata, ka šāda pieceja nespēj sniegt pilnvērtīgu orientieri cilvēka dzīvē un attiecībās ar appasauli (*Umwelt*). Viņa pieceja patiesības izpratnei ir atšifrējoša un atklājoša. Fromms absolūtai patiesībai pretstata citu, viņaprāt, precīzāku patiesības modeli – optimālo patiesību. Viņš priekšplānā izvirza nevis alkas pēc pārpasaulīgās un atsvešinātās pasaules, bet gan aplūko klātesošo pasauli. Tātad var secināt, ka Fromms uzsvāru liek nevis uz tādu patiesību, kas būtu pārcilvēciska, bet gan uz to, kā kāda patiesība darbojas. Vārda „optimāls” lietojums paredz, ka nevis kāda patiesība ir patiesa un cita nepatiesa, bet ka paralēli var pastāvēt vairākas patiesības. Taču kāda viena būs „optimāla”, proti, kāda viena spēs sniegt labāku rezultātu un vairāk ieguvumus.

Ē. Fromms priekšplānā izvirza pamošanās līdzību. Viņš runā par nemitīgu tuvošanos patiesībai kā fikciju un ilūziju samazināšanai. Tā ir līdzība ar atmošanos – māņu un sapņu nomešanu, atbrīvošanos no tiem. Patiesības būtības un kritēriju iztirzāšana ir vien sekundāra nodarbe, kas diez ko nelīdz centieniem labāk orientēties pasaulē. Turpretī ilūziju nomešanai ir tūlītējs un klātesošs efekts. Fromms uzsvāru liek uz efektivitāti – patiesība nevis *ir*, bet tā *darbojas priekš kaut kā*. Jāņem vērā, ka Fromms ir nevis filosofs, bet gan dziļu psiholoģijas pētnieks. Tātad viņa uzdevumi ir pavisam citi. Viņš priekšplānā izvirza jautājumus – kā cilvēkam būt un rīkoties pasaulē, kā uzņemties atbildību pašam par savu dzīvi.

Aplūkojot ētikas tēmas, Fromms pievēršas absolūtā un optimālā attiecībām.¹² Viņš norāda uz tādu pazīmi, ka uz absolūtām vērtībām atsaucas ētiskās koncepcijas, kuras pastāv autoritārās sistēmās. Te patiesības kritērijs sakrīt ar varas autoritāti. Autoritāte jau arī to nozīmē, ka tā uzskata sevi par pārvēsturisku un nekļūdīgu. Autoritāte pasaka priekšā – kā jārikojas. Tā no ārpuses dod norādījumus un izstrādā likumus, kuriem jādarbojas vienmēr un visur.

Turpretī brīvs cilvēks ir tāds, kurš ir spējīgs pats uz savu atbildību izdarīt izvēli. Lai gan absolūtā patiesība pretendē uz *valdnieka* vietu, cilvēkam pašam ir jānoskaidro, vai tā ir arī optimālā patiesība.

Šāds patiesības skatījums liek Fromma pieceju ievietot starp tiem patiesības modeļiem, kas patiesību aplūko kā vēsturisku.

Dzīļu psiholoģijas pētnieka Fromma idejā par optimālo patiesību saskaņā līdžība ar pragmatisma teorijas patiesības skaidrojumu. Pragmatisma teorijas¹³ pamatā ir atziņa par patiesības derīgumu. Pragmatismā – mācībā par pielietojumu un derīgumu –, līdžīgi kā rīkojas Fromms, it kā atsakās no ierastajiem mēģinājumiem nokļūt pie kādas pēdējās patiesības un problēmai pieiet no pavisam citas puses. Proti, tā nevis no nezināmā tiecas pie zināmā (patiesības), bet otrādi – no patiesības noskaidro kaut ko par nezināšanu. Ja kādas patiesības labi funkcionē, dod labumu, darbojas, izskaidro, tad tās ir patiesas. Nav nekādas nozīmes, vai patiesība tiešām „ir patiesa”. Vienīgais, kas mums pieejams, ir tas, ka patiesība strādā vai nestrādā.

Šādā griezumā var apšaubīt to, vai pragmatisma patiesības izpratne vispār ir uzskatāma par patiesības teoriju. Proti, citu teoriju kontekstā tā nemaz neceņšas noskaidrot pašu patiesību. Tā izmanto citu patiesības noskaidrošanas paņēmieni rezultātus un pēcāk izvērtē to derīgumu. Tādējādi pragmatisms drīzāk nevis pats tiecas noskaidrot patiesību, bet gan nodarbojas ar patiesības izziņas praktiskajām sekām. Pragmatisma teoriju var izteikt ar piemēru. Ja man šķiet, ka *tas* ir galds, tad vienalga, vai tā ir vai nav realitāte. Daudz svarīgāk ir pamēģināt uzlikt uz šī galda kafijas krūzīti. Ja gadsies tā, ka krūzīte galdam izkritīs cauri, tad man jādomā, ka tā gluži nebija patiesība, ka *tas* ir galds.

Pragmatisma teorijas visai triviālais, bet pievilcīgākais aspekts ir tas, ka tā ir viegli izmantojama. Proti, saskaņā ar šo teoriju, nav iespējams pilnīgi visu pārbaudīt. Mums ir jāuzticas, ka viens vai otrs ir paties. Piemēram, man nav katru reizi jāiet pārbaudīt visus pulksteņus. Man jāuzticas, ka vairāk vai mazāk visi rūpējas par patiesību. Kādēļ? Tāpēc, ka patiesība nodrošina lietu veiksmīgu funkcionēšanu. Ja gadās, ka kaut kas nestrādā, tad pūlis to pierēgulēs.

Ē. Fromma pārdomās izteiktais optimālās patiesības modelis vedina indivīdu izvērtēt patiesības iedarbīgumu un noderīgumu savas dzīves norisēs. Līdžīgā veidā pragmatisms uzdod jautājumu: pieņemot idejas patiesumu, kādu atšķirību šis patiesības moments ienes mūsu aktuālajā dzīvē? Tas ir pavisam cits veids kā skatīties uz izteikuma un realitātes attiecībām. Lietas un idejas saskaņa (atbilstības teorija) te nozīmē ko citu – t.i., jebkuru procesu, kas ved no idejas pie kāda notikuma nākotnē, ja tikai šis process norit veiksmīgi.

Šis process ir arī idejas pārbaude jeb patiesības tapšanas process. Idejas kļūst patiesas tikai praksē vai darbībā. Patiesu ideju no nepatiesas atšķir idejas veiksmīgas praktiskās sekas. Ja šādas veiksmīgas sekas iztrūkst, tad ideja

nav patiesa. Citiem vārdiem sakot: ideja ir patiesa, ja tā ir derīga. Derīgs ir tas, kas ir īstenojis savu uzdevumu, un patiesa ideja īsteno savu uzdevumu labāk nekā nepatiesa. Tādā gadījumā patiesība ir nevis statiska norma, bet tā atrodas nepārtrauktā izmaiņu procesā. Ja tiek atrasta cita ideja, kas ļauj veiksmīgāk pāriet no viena paredzējuma pie otra, tad tā kļūst patiesa, bet iepriekšējā zaudē savu patiesumu. Patiesa ideja ir patiesa tikai tik ilgi, cik tā ir derīga. Patiesība nav pašmērķis, tā ir līdzeklis citu dzīves vajadzību apmierināšanai. Patiesa doma ir derīga, jo tās objekts ir derīgs. Patiesība atmaksājas un tāpēc uz to tiecas. Mūsu pienākums meklēt patiesību izriet no kopīgā pienākuma darīt to, kas atmaksājas, dod labumu, piepilda dzīves vajadzības. Idejas un teorijas ir instrumenti, lai padarītu dzīvi „labāku”, baudāmāku vai produktīvāku, un ir patiesas tikai tik daudz, cik piepilda to.

Pragmatismu iezīmē būtiskas atšķirības no tām patiesības teorijām, kuras patiesību raksturo no universālisma pozīcijām (patiesības atbilstības un saskaņotības teorijas). Proti, pragmatisms pieņem, ka patiesība nemitīgi ir tapšanā un balstās kopīgā pieredzē. Patiesība nepastāv pirms pieredzes.

Patiesības teorijas, kuru pamatā ir ideja par Absolūtu, turpretī norāda, ka patiesība pastāv neatkarīgi un attiecas uz lietu dabu. Pragmatismā patiesībai pašai par sevi nav itin nekādas vērtības, bet Absolūta idejā balstītās teorijās tā ir galvenā vērtība. Pragmatismā patiesība ir balstīta kolektīvā rīcībā, bet atbilstības teorijā – tā ir neatkarīga no laika un vietas untumiem. Tas ļauj izturēties pret aptuvenību, nepilnīgumu un neobjektivitāti kā būtiskām patiesības koncepta sastāvdaļām: patiesība ir saskaņa starp neprecīzu apgalvojumu un kādu ideālo robežu.

Lai gan Fromma optimālās patiesības modelis un dažas pragmatisma idejas ir visai tuvas, nevar teikt, ka ar to aprobežojas visas dziļu psihologa idejas. Fromma ideja par optimālo patiesību nav tikai individuālas dzīves veidošanas instrukcija. Šī ideja saprotama arī plašākā nozīmē. Proti, cilvēku var skatīt arī sabiedriskā līmenī, kur izziņa realizējas kā zinātne. Fromms norāda, ka zinātne jāsaprot ne tikai kā zināšanu kopums, bet arī kā institucionalizēta, organizēta norise ar noteiktiem mērķiem, ideāliem un, kas ir svarīgi, ar sākotnējām ievirzēm. Zinātnes ievirze ir skatāma kopsolī ar individuāla cilvēka pamatnostādņēm, proti, tajā atbalsojas – kā patiesība tiek saprasta individuāla cilvēka līmenī. Abus šos līmeņus nevar skatīt atrauti vienu no otra.

Fromms atzīst, ka sarežģījumus patiesības izpratnē rada tas, ka gan sabiedrība kopumā, gan atsevišķs cilvēks ir pakļauti dažādām idejām, kas tiek uztvertas kā neapstrīdamas patiesības. Tās darbojas kā dzīves orientāciju modeļi. Ja šie modeļi ir dominējoši, tad reti kad tie paši atklājas, skatoties no iekšpuses, jo tie ieņem vienīgās un absolūtās pozīcijas vietu. Tādā veidā šie modeļi nosaka vai vismaz būtiski ietekmē to, kā cilvēki raugās uz pasauli. Tāpēc patiesība var būt ne tikai izziņas rezultāts, bet šādā nozīmē arī – izziņas priekšnosacījums, dzīves orientāciju modelis. Šis apsvēruma ir būtiska nianse atšķirībā starp Fromma idejām un pragmatismu tā šaurā izteiksmē. Proti, pragmatisms orientējas uz darbību un rezultātu. Savukārt Fromms atzīst ne tikai patiesības rezultātus, bet vērs uzmanību arī uz patiesības *darba* sākumu. Viņš atzīst, ka patiesība kalpo arī par rīcības motīvu. Tādā veidā Fromma mācībā par optimālo patiesību piezogas absolūtās patiesības elements, proti, patiesība *diktē* savus noteikumus, pirms tā vēl ir noskaidrota.

Ē. Fromms raksta, ka, lai iegūtu objektīvu jeb patiesu patiesību, vajadzīga ne tikai adekvāta attieksme pret ār pasauli, bet arī pret sevi. Pētniekam jeb izziņošajam subjektam jābūt skaidrībā par apstākļiem un nosacījumiem, kuros viņš pastāv.¹⁴ Šie apstākļi būtiski nosaka arī attiecības ar objektu un var to ietekmēt. Tātad patiesībai vajadzīgas divpusējas attiecības un divpusēja noskaidrošana. Jāizgaismo ir ne tikai objekts, bet arī pats subjekts. Fromms šeit norāda uz būtisku apsvērumu: būtu aplami noraidīt ieinteresētību kā svarīgu faktoru zināšanu ieguvē. Taču te jāsaprot, ka pastāv dažādas iespējas. Ieinteresētība var kalpot par nekontrolētu spēku, kas noved pie izziņas sagrozīšanas, fantāzijas un aizspriedumainības. Savukārt tāda ieinteresētība, kas darbojas kā motivējošs spēks, jāatzīst par dabisku izziņoša subjekta aktivitātes elementu.

Fromms norāda uz būtisku atšķirību: objektivitāte nenozīmē atsvešinātību. Gluži otrādi, tā nozīmē respektēšanu, tā ir „spēja neizkropļot un nefalsificēt lietas, personas un pašam sevi”.¹⁵ Tas, kas sagroza patiesību, ir nevis interese pati par sevi, bet gan noteikta veida attiecības starp subjektu un objektu. Viņš raksta: „Objektivitāte prasa ne tikai redzēt objektu tādu, kāds tas ir, bet redzēt arī pašam sevi, kāds es patiešām esmu, t.i., jābūt zinošam par partikulārajām konstelācijām, kādās pats atrodas kā novērotājs attiecībā pret novērojumu objektu.”¹⁶ Viņš secina, ka tādas pēdējās patiesības meklējumi, kurus neveda pašas personas motīvi un vēlmes, kļūst par sterilu un bezjēdzīgu

nodarbi. Šāds secinājums ir pilnībā saprotams no dziļu psiholoģijas perspektīvas, bet varētu šķist apšaubāms no filosofijas pozīcijas. Taču te jāņem vērā, ka Fromma tiešais uzdevums nav filosofisku problēmu risināšana.

Fromms izdara vēl kādu secinājumu. Proti, viņš raksta, ka zinātnes vēsturi nevar aplūkot kā tādu, kas būtu vadījusies tikai no Absolūta meklējumiem. Absolūts ir bijis vien viena šķautne no plašāka un sarežģītāka patiesības meklēšanas ceļa. Viņš pat apgalvo, ka visa zinātnes vēsture ir neprecīzu apgalvojumu vēsture. Taču katrs jauns atklājums ir veco kļūdu pārformulēšana un izlabošana. Tādā ziņā patiesība ir dinamiska. Tā nav jāuzskata par kādu galējo un pēdējo punktu, līdz kuram jācenšas sniegties, bet drīzāk jāuzlūko kā orientieris, kas, Fromma vārdiem runājot, ietver optimālo patiesību, ko iespējams gūt noteiktā vēstures mirklī.

Ē. Fromma pārdomas par absolūto un optimālo patiesību izgaismo būtiskas filosofijas problēmas. Taču viņa pienesums ir nevis teorētiski spriedumi par pašas patiesības iedabu, bet gan **par cilvēka lomu patiesībā**. Fromma pārdomas nevar aplūkot kā iespējamu vai neiespējamu risinājumu metafizisku sarežģījumu pārdomāšanā. Drīzāk viņa loma ir jāmeklē citā virzienā. Fromms vērš uzmanību uz individuāla cilvēka iesaistītību dzīves pasaulē, kurā cilvēkam jāastopas ar savām īpatnajām, personiskajām problēmām.

Fromms raksta par cilvēka vietu un uzdevumu: „Šai problēmai ir tikai viens risinājums: nostāties aci pret aci ar patiesību, atzīt savu fundamentālo vientulību un vienatni vienaldzīga universa priekšā, atzīt, ka nepastāv pārcilvēciski spēki, kas varētu atrisināt paša problēmas. Cilvēkam jāpieņem atbildība pašam par sevi un fakts, ka tikai, lietojot paša spēkus, izdosies piešķirt dzīvei jēgu.”¹⁷ Protams, tas neatceļ tos jautājumus, kurus uzdod absolūtas patiesības meklējumu ceļš.

Tomēr tāds arī nav uzdevums. Ē. Fromma pienesums jāaplūko citā kontekstā, proti, praktiskās vai *reālās* dzīves ikdienas jautājumu risināšanā. Šādā perspektīvā var secināt, ka viņa idejas ir aktuālas tad, kad problēmām ir vajadzīgs nevis teorētisks skaidrojums, bet praktisks risinājums. Fromma pragmatiski ievirzītā optimālā patiesība ir tieši tas, ko izteic tās nosaukums – optimāla. Tas nenozīmē, ka tā ir vienīgā, labākā vai pareizākā, bet gan to, ka šādai patiesībai piemīt lietojums.

Vēres

- 1 Precizitātes labad gan jāpiebilst, ka Dāles un Raudives teiktais ir tapis izolēti, proti, tā nav ierobežota viņu abu diskusija. Plašāk par patiesības jēdziena raksturojumu pirmskara Latvijā (ne tikai par Dāles un Raudives uzskatiem) skat.: Kūlis M. Patiesības izpratne latviešu pirmskara kultūras filosofijā. *Modernitātes veidošanās Latvijā filosofiskajā un ideju vēstures skatījumā: personības un virzieni*. Rīga: FSI, 2012, 134.–144. lpp.
- 2 Dāle P. Uz šaubu spilvena. *Vērojumi un pārdomas*. Rīga: Alfrēda Ūdra apgāds, 1944. (Citēts no: digit. grām.: Jankovskis Ģ., Kūlis M., Vērpe K. u.c. (sast.). *Latvijas filosofo(e) – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009).
- 3 Turpat.
- 4 Raudive K. Par vaļsirdību. *Dzīves kultūrai*. [b.v.]: K. Rasiņa apgāds, 1942. (Citēts no: digit. grām.: Jankovskis Ģ., Kūlis M., Vērpe K. u.c. (sast.). *Latvijas filosofo(e) – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009.)
- 5 Turpat.
- 6 Fromm E. *To Have or to Be*. London, New York: Bloomsbury Academics, 2013, p. 84.
- 7 Raudive K. Par vaļsirdību. *Dzīves kultūrai*. [b.v.]: K. Rasiņa apgāds, 1942. (Citēts no: digit. grām.: Jankovskis Ģ., Kūlis M., Vērpe K. u.c. (sast.). *Latvijas filosofo(e) – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009.)
- 8 Nietzsche F. *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinn*. (Citēts no: Niče F. *Melošanas māksla. Pārdomas un aforismi*. / Sast. I. Šuvaļevs. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 7. lpp.)
- 9 Raudive K. Par vaļsirdību. *Dzīves kultūrai*. [b.v.]: K. Rasiņa apgāds, 1942. (Citēts no: digit. grām.: Jankovskis Ģ., Kūlis M., Vērpe K. u.c. (sast.). *Latvijas filosofo(e) – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009.)
- 10 Nietzsche F. *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinn*. (Citēts no: Niče F. *Melošanas māksla. Pārdomas un aforismi*. / Sast. I. Šuvaļevs. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 27. lpp.)
- 11 Turpat.
- 12 Fromm E. *Man for Himself*. London: Routledge, 2002, p. 237ff.
- 13 Starp pragmatisma teorijas klasiskajiem tekstiem var minēt, piemēram: Peirce C. S. *How to Make Our Ideas Clear*; James W. *Pragmatism's Conception of Truth*; Putnam H. *Two Philosophical Perspectives*; Rorty R. *Objectivity, Relativism and Truth*.
Pašu pragmatisma teoriju var iedalīt divos veidos: pirmais, *konsensus* tips, ko saista ar Č. S. Pīrsa (C. S. Peirce) vārdu: Kaut kas ir paties, ja to praksē apstiprina visi, kam ir pietiekama un atbilstoša pieredze. Savukārt otrs veids ir instrumentālisma teorija (V. Džeimss (W. James), J. Džūijs (J. Dewey), F. C. S. Šillers (F. C. S. Schiller)). Šajā pieejā izteikumu atzīst par patiesu tikai tad, ja rīcība, kas izriet no izteikumā ieslēptiem uzskatiem, ilgtermiņā noved pie kādiem ieguvumiem.
- 14 Fromm E. *Man for Himself*. London: Routledge, 2002, p. 104.
- 15 *Ibid.*
- 16 *Ibid.*
- 17 *Ibid.*, pp. 44–45.